

bo'lib kelayotgan asar hozirgi o'zgarishlar davrida insonni ma'naviy kamolotga yetkazishda muhim o'rin kasb etmoqda.

Ma'naviy meroslarning moddiy qadriyatlar bilan hamohang rivojlanishi juda ko'p mutafakkirlarning tarixiy va adabiy asarlarida yuksak mahoratlar bitilgan, hamda jahonning madaniyat xazinasiga abadiy hissa bo'lib qo'shilgan. Turli ijtimoiy -iqtisodiy davrlarda yaratilgan hadis, pandnoma, hikoyat, doston, maqol, masal, g'azal, ruboiy, masnaviy va boshqa ko'rinishlarda ta'lim-tarbiya va kasb-hunar o'rganishning afzalligi, halol mehnat bilan yashashning zarurligi to'g'risida fikrlari bizning zamonimizgacha yetib kelgan. Bunday yozma manbalarga 6-7-asrlarda yaratilgan Avesto, 11-asrda Kaykovus tomonidan yaratilgan "Qobusnoma", Farobiyning "Fozil odamlar shahri asarlari, hind faylasufi Beydabo (Bedpoy) tomonidan yozilgan "Klaila va Dimna", Al- Xorazmiyning o'gitlari, Beruniyning "Mineralogiya" asari, Imoil al-Buxoriy tomonidan to'plangan sahih Hadislar, Lutfiyning "Gul va Navro'z", Navoiyning "Xamsa", "Mahbub ul-qulub", Boburning "Boburnoma" va boshqa ko'plab adabiy, tarixiy, madaniy-ma'rifiy meroslari namunalarini misol keltirish mumkin. Ushbu asarlarda sog'lom, barkamol va har tomonlama yetuk avlodni tarbiyalash borasidagi olimlarning chuqur mulohazalari yoritilgan. Bolaning qanday shaxs bo'lib yetishishi albatta, uning tarbiyasiga va olgan bilimlariga bog'liq ekanligini ta'kidlab o'tishgan. Bu haqida Abdulla Avloniy o'z fikrini quyidagicha bildiradi: Ahloqimiz binosining go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning zo'r ta'siri bordur, ba'zilar " tarbiyaning ahloqqa ta'siri yo'q, insonlar asl yaratilishida qanday bo'lsalar, shunday o'sarlar, tabiat o'zgarmas"- demishlar [4].

Ko'rib turganimizdek shu vaqtgacha bo'lgan davrlarda ham, hozirgi kunda ham tarbiyaga, ahloqqa va go'zal xulqqa bo'lgan talab zarracha o'zgargani yo'q.

Kimki, o'z hayotining go'zal, farovon, tinch va hotirjam bo'lishini istasa, buning uchun dastavval, go'zal tarbiya va xulq egasi bo'lish uchun harakat qilishi kerak. Zero bu yo'lda ko'plab mashaqqatlar mavjud bo'lsada. Bu so'zlarimga isbot sifatida Yusuf Xos-Hojibning "Baxtga eltuvchi bilim" asaridagi –"Yoshlikda qatig'lansa, ulg'ayganda suynur",-degan purhikmat so'zlarini eslashni joiz ko'rdim. Bu so'zlardan shuni anglashimiz mumkinki, yoshligida qiynalib bo'lsada bilim egallagan kishi ulg'aygan vaqtda shod-hurram yashaydi.

Shunday ekan hozirgi fan-texnika zamonida har bir ota-ona o'z farzandiga bilim olishda ko'maklashmog'i lozim. Yoshlar esa qo'llaridagi bor imkoniyatlarini ishga solgan holda bilim egallashga kirishmoqlari lozim. Zeroki, "Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh" kabidir.

Qachonki, millat yoshlari ilimli, bilimli, yuqori saviyali, go'zal xulqli, intiluvchan bo'lar ekan, bu millat dunyo yuzini ko'radi va uni hech qanday yovuz kuch yenga olmaydi.

Yuqoridagi barcha fikrlarni umumlashtirgan xolda yagona xulosaga keladigan bo'lsak, olingan bilim va ta'lim-tarbiya insonning kim bo'lishini belgilab beradi. Bu borada esa o'tmishda yashab ijod etgan buyuk bobokalonlarimizning o'gitlari katta maslakdosh bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shayx Muhammadsodiq Muhammad Yusuf "Shoyadki taqvodor bo'lsak" ma'ruzalar, maqolalar va suhbatlar to'plami, TOSHKENT 'Cho'lpon" 62-bet.
2. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com>. iqtiboslar_olami.aforizmlar.
3. Z.T.Nishonova "Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya" TOSHKENT-2018. 44-bet
4. 4. Abdulla Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" 3-bet.

BOLADA AXLOQIY VA MADANIY MALAKALARNI SHAKLLANTIRISHDA OILANING ROLI

Yusupov Umidjon Salim o'g'li

*O'zMU Jizzax filiali psixologiya kafedrasi stajyor o'qituvchisi
Ergasheva Muhlis Farhodjon qizi*

Annotatsiya: maqolada oilda farzand tarbiyasi, farzand tarbiyasida mahalla ota-ona va ijtimoiy muhitning ta'siri, farzandimizning shaxs sifatida shakllanishida muhim urin tutuvchi tarbiyaviy psixologik tavsiyalar keltrilgan.

Kalit so'zlar: oila, axloqiy madaniyatlar, farzand, ota-ona, ijtimoiy muhit.

Farzandlarimiz hayotimizning gulidir. Darhaqiqat, odobli farzand bilan hayotimiz fayzlidir. Biroq farzandlarimiz xatti-harakatida ham goho nuqsonlar ko'zga tashlanadi, ularini o'z vaqtida oldini olib, bartaraf etmaslik gunoh ishlarga olib boradi. Shuning uchun oilada farzandlarimizga hadis namunalarini o'qtirib borishimiz kerak. Biroq astoydil, e'tiqod va fidoyilik ko'rsatib, ijtimoiy fanlar qonuniyatlariga suyanib, bu og'ir va mashaqatli ishda muvaffaqiyatga erishadigan tarbiyachi-murabbiylar ham yo'q emas. Chunki atoqli pedagog V.A. Suxomlinskiy aytganidek, yomon bola yo'q, faqat yomon tarbiyachi bor, holos. Xalqimiz «onasini ko'rib, qizini ol» deb bejiz aytmagan.

Bola ruhiyati va madaniyatidagi nuqsonlarni o'z vaqtida payqab, ularni bartaraf etish tadbirlarini izlash va mohirona ish yuritib, tarbiyaviy ta'sir o'tkazish orqali, shubhasiz, samarali natijalarga erishish mumkin. Buning uchun psixologiya va pedagogika fanlariga asoslangan holda ish yuritish ko'zlagan maqsad sari yetaklaydi. Tarbiya ishining zargarning mehnatidek nozik ish ekanligini unutmagan holda, bolani eng kichik yosh davridan boshlab xulq-odob, yurish-turish malakalariga o'rgatib borish, buning uchun, avvalo, mashq qildirish, suhbat, tushuntirish, ishontirish, ibrat-namuna kabi ilmiy-amaliy metodlardan oqilona foydalanish maqsadga muvofiqdir. Inson o'z oldiga qo'ygan maqsadiga yetish uchun tinimsiz mehnat qilar ekan, buning uchun avvalo, unda mustahkam iroda bo'lishi lozim. Demak, biz tarbiyaviy ishimizning asosiy yo'nalishini bolalarda mashq qilish sifatlarini shakllantirishga qaratishimiz zarur. Bunda kun tartibi katta rol o'ynab, uning asosida o'z faoliyatini tashkil etgan bola vaqtdan unumli foydalana oladi, hayoti davomida qunt bilan ishlash, mehnat qilish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

Vaqt-vaqti bilan ahloqiy mavzularda suhbat o'tkazib, bolaning ongiga ta'sir etish ham ahamiyatlidir. Bunday suhbatni badiiy asar qahramonlari, Vatanimizning ajoyib kishilari hayoti va faoliyati to'g'risida, tabiat olami haqida qiziqarli qilib o'tkazish mumkin. Bunda o'g'il va qizlarning yosh xususiyatlari, bilim saviyalari, aqliy imkoniyatlari, qiziqishlari, qobiliyatlari e'tiborga olingan holda tarbiyaviy tadbirni tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Shu xususda bolalarning din ahllari bilan muloqotda bo'lishi ham maqsadimizni oydinlashtiradi.

Ma'lumki, bolaning xatti-harakatida ba'zan salbiy holatlar, noxush kechinmalar hush uchrab turadi. U biron-bir aybni ataylab emas, balki ko'pincha tushunmaganligidan qiladi. Bolaning aybi, nojuya xatti-harakati uchun jazolashdan ko'ra, uning keltirgan ziyoni haqida tushuncha berish kerak.

Bolalar o'z ruhiy dunyosiga ko'ra, foydali ishlari bilan kattalarga yordam berish istagida bo'ladi. Biroq turmush tajribasizligi na o'quvsizligi tufayli ularning bu istaklari hamma vaqt ham amalga oshavermaydi. Goho «qosh qo'yaman deb, ko'z chiqarish» holati ro'y beradi: u bir ishga dadil kirishadi-yu, sal vaqt o'tmasdan ishkali chiqaradi. Shunday hollarda, ya'ni bola biron-bir foydali ishga qo'l urmoqchi bo'lganida zudlik bilan uni qanday bajarishni ko'rsatib, yo'l-yo'riq berish lozim. Bunda uning muayyan faoliyatni (vazifani, topshiriqni) o'zi mustaqil ravishda bajarishga odatlanadi bolaning kelgusi aqliy mehnatida ijodkorlik, tashabbuskorlik, mustaqillik kabi sifatning paydo bo'lishida muhim rol o'ynaydi.

Tarbiya ishida ishontirish metodidan ham samarali foydalanish mumkin. Bu metodni ko'pincha bola muayyan ishni dadillik bilan emas, balki sarosima, qo'rquv hissi, ikkilanish tufayli bajara olmagan paytda ho'sh, umuman, har qanday holatlarda ham qo'llash maqsadga muvofiqdir. Ishontirish orqali bolada o'z kuchiga ishonch tuyg'usi paydo qilinadi; bu tuyg'u esa bolaga ko'tarinki ruh bag'ishlaydi.

Ota-ona esa farzandlar nigohida eng buyuk kishilardir. O'zining eng yaxshi sifatлари: mehnatsevarligi, bir-birlari bilan ahilligi, farzandlariga g'amxo'rliги, qo'shnilar bilan ittifoqligi,

qariyalarga nisbatan mehribonligi, kishilarga iltifotliligi, ochiqko'ngil, kamtarlik xususiyati; oddiy va bejirim kiyinishi, xullas, tashqi va ichki qiyofasining go'zalligi bilan farzandlar nazarida «eng chiroyli, istarasi issiq» kishilardir. Haqiqatan ham, ana shu fazilatlar sohibi bo'lgan har bir ota va ona kelgusida o'z farzandlari tomonidan bir umr e'zozlanadi. Chunki ular mashaqqat chekib jon pardasida ardoqlagan mehr chashmasi bilan o'stirgan nihollarining kelgusidagi shirin mevasidan bahramand bo'ladilar. Zotan, xalqimizning «bug'doy eksang — bug'doy, arpa eksang — arpa o'rasan» degan naqli ayni hayotiy haqiqat talqinidir. Biroq, afsuski, hayotda buning aksi ham bo'lib turadi: uzluksiz oilaviy janjallar, er-xotinning ota-onalik burchini unutib, farzandlarini o'z holiga tashlab qo'yishi va hatto, ajralishib ketib, bolalarni tirik yetim qoldirishi dahshatli hodisadir.

Shunday kishilar ham borki, ular «bolalarimizning qornini to'ydirib, yaxshi kiyintirib boqib katta qilayapman-ku, tag'in nima zarur» degan xayol bilan yashaydilar. Ular farzandga hamma narsani beradilar-ku, lekin unga kerak bo'lgan bir narsani — onalik va otalik mehr-shafqatini bera olmaydilar. Shunday oilada voyaga yetgan ko'pchilik farzandlarning qismati ayanchli, ular ota-onalari kabi xudbin, bemehr, hamma narsaga loqaydlik bilan qaraydigan kishilar bo'ladilar. Vaholanki, tarbiya ishida hatto kichik xatoga yul qo'yish ham kechirilmaydigan aybli ish bo'lib, yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Binobarin, kishi salomatligiga putur yetishi nihoyatda tashvishli holat bo'lganidek, uning shaxsida yuzaga kelgan axloqsizlik ko'rinishlari ham g'oyat achinarli hodisadir. Bundan jamiyat ham, ota-onalar ham, o'zi ham aziyat chekadi. Shuni unutmaslik kerakki, bemorni davolashdan ham ko'ra shaxsning ma'naviy qiyofasi, uning ruhiyati va fe'l-atvoridagi illatni davolash ancha mushkuldir.

Shaxsning rivojlanib, tarkib topishida asosan uchta omil hal qiluvchi ahamiyatga molikdir: biologik omil, ijtimoiy shart-sharoit (muhit) va tarbiya. Binobarin, kishining ma'naviy qiyofasi, uning fe'l-atvori, voqelikka munosabati, ilg'or dunyo qarashi xuddi ana shu uchta omil tufayli qaror topadi. Zotan insonning haqiqiy komil inson darajasiga o'sib yetishishida mazkur uchta omilning roli birdek ahamiyat kasb etadi. Muayyan sabablarga ko'ra, bu omillarlan birortasi ma'lum darajasida bo'lmay, shaxs faoliyatida turli miqyosda amal qilinmasligi salbiy ko'rinishlarni keltirib chiqaradi. Boshqacha qilib aytganda, shaxs ma'naviy qiyofasida chekinish yuz beradi — uning tarbiyasi buzila boshlaydi[1].

Oila tarbiyaning asosiy poydevoridir. Bolaning kim bo'lib yetishishi asosan, oiladagi muhitga tarbiyaviy ta'sirga bog'liq. Bu to'g'rida atoqli pedagog A.S.Makarenko alohida to'xtalib, agar biz farzandlarimizga yaxshi tarbiya bersak bu bizning baxtimiz, shodligimizdir; yomon tarbiya bersak bu kelajakdagi achchiq ko'z yoshimiz, noqobil farzand tufayli qon-qon yig'lab yutadigan g'amlarimiz, amlarimiz, deb ota-onalarni ogohlantirgan edi. Zotan, bolani avvalo jismoniy sog'lom qilib o'stirsak, mustahkam irodali qilib chiniqtirsak murg'ak qalbiga beg'uborlikni, bokiralikni, chin odamiylik hissini, ulug'vorlik, mardlik-mardonavorlik tuyg'ularini, ehtiros va jushqinlikni, olijanoblikni singdirib borsak, uning aqlini peshlab, turmush ehtiyoji uchun zarur bo'lgan bilimlar bilan boyitsak, faoliyatiga mehnatsevarlik, g'ayrat-shijoat, tashabbuskorlik, ijodkorlik, mustaqil harakat qilish, uddaburonlik kabi sifatlarni singdirib yuborsak, qobiliyatini aniq maqsad sari yo'naltira olsak, biz ota-onalik va murabbiylik burchimizni bajargan bo'lamiz. Ana o'shanda farzandlarimizni tarbiyalash yo'lida chekkan mashaqqatlarimiz, sarf etgan beminnat mehnatimiz shirin mevasini beradi. Bu mevadan o'zimizgina emas, balki jamiyat ham bahramand bo'ladi. Farzandimiz esa shunday ulug' darajaga yetishganidan benihoya baxt-quvonchga to'lib, bizlardan bir umr minnatdor bo'lib qoladi. Aks holda oilada dili huftonlik kayfiyatlari avj olaveradi. Shu sababli, bola tarbiyasida ota-onaning fikriy mushtarakligi katta rol o'ynaydi. Ota-onaning so'zi bilan ishining birligi muhim fazilat bo'lib, katta tarbiyaviy ta'sir kuchiga egadir. Ota-onalar bolaga to'g'rilik va rostguylilikning afzalliklari hamda spirtli ichimliklar ichish va chekishning zarari haqida gapirib, o'zlari bunga amal qilmasalar, so'zlari foydasiz bo'lib qoladi.

Yolg'onchilikning kishi xarakteridagi dastlabki kurtaklari yoshlikdan paydo bo'ladi. Qush uyasida ko'rganini qiladi, deganlaridek, yolg'on-yashiq ko'zbo'yamachilik bilan

shug‘ullanuvchi ba’zi yolg‘onni ko‘p gapiradigan kattalar orasida ulg‘ayib borayotgan yoshlar, ulardan yolg‘onchilik kasalligini yuqtiradi. Bu kasallikning oldi olinib, tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatilmasa, bu illat niholdek nozik bo‘lgan bola xarakteriga o‘rnashib qoladi va yomon oqibatlarga olib keladi.

Bola tarbiyasi hamma uchun ahamiyatli masalalardan. Chunki, bolani yoshlikdan qayoqqa yetaklasang o‘sha tomonga ketaveradi. Shuning uchun ularning fikrlash qobiliyatini ustirish uchun ibratli hikoyalardan aytib, o‘qib berish kerak. Avvalo bunday ishlarda bola qalbiga yo‘l topa olishlik eng asosiy vazifa hisoblanadi.

Bola yoshligida hamma narsaga havas qiluvchi, o‘zidan kattalarga taqlid qiluvchi bo‘ladi. Ba’zan kattalarning yomon qiliqlarini o‘zlashtirishga ulgurgan bo‘ladilar. Bola xarakteriga xos bunday xususiyatlar tarbiyada keng ildiz otgan, uni ko‘proq oiladagi to‘g‘ri tarbiya va o‘rinli, asosli tanbehlar, ibratomuz ugitlar zamirida ulg‘aytirsak, bu illatni asta-sekin yo‘qotish mumkin. Ammo biz kattalar ba’zida erkalanib yolg‘on gapirib kelgan bolalarga befarq qaraymiz: bunday qusurlarga «shunchaki kamchilik» yoki «hali bola-ku» degan tushuncha bilan yondashmasligimiz kerak. Aks holda ana shu yuqoridagi «shunchaki kamchilik»lar qimmatga tushadi[2].

Oila a’zolari o‘rtasida nutq odobi masalasi g‘oyat muhim masaladir. Biroq bu ishni amalga oshirishda, birinchi galda ota-onalarning o‘zlari namuna ko‘rsatib, sof ona tilida so‘zlashishlari lozim. Ma’lumki, «sen» va «siz» so‘zlari ham bir og‘izdan chiqadi. Baliq suv bilan tirik deganlaridek, odam odam bilan hayotdir. Buning asl ma’nosida odamlarning o‘zaro muloqotidagi aloqa qurolining ijtimoiy sifatleri yotadi. Binobarin, muomala-munosabatda nutq madaniyatiga rioya qilgan holda, mazmunli hamda ravon so‘zlay olish naqadar ulug‘vorlikdir. O‘z navbatida, har bir odam muloqotda sezgirlik, ziyorlik, hozirjavoblik, ibolilik, iffatlik namunasini ko‘rsata olishi boshqalar nigohi qarshisida xushsurat timsol yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sharaffitdinov, A., & Yusupov, U. (2022). The opportunities of educating morality for children through samples of folklore. Eurasian Scientific Herald, 5, 65-68.
2. Sharofitdinov, A., & Umidjon, Y. (2022). SHAXSIY KAMOLOTDA ART-TERAPEVTIK MASHQLAR. Журнал Педагогике и психологии в современном образовании, 2(3).

BUZG‘UNCHILIKDAN BUNYODKORLIKKA

Ravshanov Olim Ahmedovich

Psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchi:

Qarshiboyeva Maftuna Tog‘ay qizi

Psixologiya fakulteti 321-21- guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonning bolalalik davridagi o‘ziga xos bo‘lgan xislatlaridan biri, buzg‘unchilik va bunyodkorlik tabiatining vujudga kelishi, faol namoyon bo‘lishi va bunyodkorlikni shakllantirish yo‘llari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Buzg‘unchilik, bunyodkorlik, intellekt, kreativ, konstruktorlik, dastur, texnologiya.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev boshchiligida Respublika rahbariyati va hukumati olib borayotgan tinchliksevarlik, xalqparvarlik, siyosati barcha soxalar bilan birga maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini tubdan islox qilish ularni rekonstruksiya dan chiqarish uchun ustuvor zamin bo‘lib hizmat qilmoqda. Buning isboti sifatida shuni e’tirof yetish yetarliki, "2017-2022-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari